

Fiatal szakmunkások karrierútja

Manapság már nem csak szakmai körökben ismert, hogy a szakmunkásképzés helyzete gyökeresen megváltozott az utóbbi 10–15 évben. Annak ellenére, hogy a gazdaság keresi a jól képzett szakmunkásokat (s sokak véleménye szerint nem találja), egyre kevesebben választják 14 éves korban a szakmunkás-pályát, illetve az ennek megfelelő képzési irányt, a szakiskolai képzést.

A szakiskolai képzésbe egyre gyengébb tanulók kerülnek, részint mert a jobbak az érettségit adó képzési irányokat választják, részint mert a férőhelykorlátok megszűnésével az általános iskolát befejező leggyengébb tanulók is lehetőséget kapnak a szakmatanulásra. Ez a helyzet látszólag társadalmi mobilitást eredményez, hiszen a szakmai és középfokú végzettség nélküli szülők gyerekei számára biztosítja a továbbtanulási lehetőséget. Az igazi kérdés ebben a vonatkozásban természetesen az, hogy ezzel a lehetőséggel milyen mértékben élhetnek az érintett fiatalok: képesek-e a 9–10. osztály befejezése után eljutni a tényleges szakmatanulásig, meg tudják-e szerezni a szakmai végzettséget, s ha igen, milyen elhelyezkedési és továbbtanulási lehetőségek nyílnak meg számukra.

A szerkezeti és a demográfiai változások főbb hatásairól a szakirodalomból, a statisztikákból tájékozódhatunk. Tudjuk, hogy az általános iskolai képzés nem tartott lépést a megnyíló lehetőségekkel, így a leggyengébb tanulók felkészületlenül kerülnek a szakiskolákba, ami egyik meghatározó oka a szakiskolából történő lemorzsolódásuknak. A lemorzsolódás mértékéről csak becslések állnak rendelkezésünkre, mert a statisztikák intézményközpontúak, az egyéni sorsokat, életutakat nem tartják nyilván. A szakiskolából történő továbblépésre – amely a kilencvenes évek során intézményesült, vagyis kialakultak a továbblépés feltételei, s letisztult a fogadó intézményrendszer is – még pontatlanabb becsléseink vannak. Nem beszélve az iskolán kívüli képzésben való részvételről, amelynek hiába lett egyre tökéletesebb a nyilvántartási rendszere, mind a mai napig nem alkalmas arra, hogy pontos képet fessen a lakosság tanulási pályáiról, mert elsősorban az output-ra, vagyis a megszerzhető iskolai végzettségre koncentrálnak, lényegesen kevésbé a résztvevőkre. Éppen ezért nem igazán tudjuk megmondani, hogy az egyre szélesedő képzési lehetőségekkel mely rétegek milyen mértékben élnek.

Mind emiatt fontosak azok a felmérések, amelyek az egyéni életutakból kiindulva nem csak a végzettségeket rögzítik, hanem arról is képet adnak, hogy a fiatalok különböző csoportjaival mi történik az iskolarendszerben. Nem csupán azt tudjuk meg ezekből, hogy hányan, milyen végzettséget szereznek, vagy éppen hányan nem jutnak ilyen, vagy olyan végzettséghez, hanem azt is, hogy a fiatalok egyes csoportjai milyen úton jutnak el a képzettség – legyen az általános, vagy szakmai – különböző szintjeiig, s milyen hatással van ezekre az utakra a társadalmi háttér.

A folyóirat másik tanulmánya a középiskolai tanulók pályautójával foglalkozik (1), ebben pedig a szakiskolai tanulók pályautójáról igyekszünk a szokásosnál árnyaltabb képet adni. A tanulmány az Országos Közoktatási Intézet „Tanulói életutak” című kutatásán alapszik (2), amely – egyebek mellett – az Ifjúság 2000 felmérés adatainak másodelemzésére vállalkozott. E cikk adatai is ebből a felmérésből származnak. A felmérés 8000 főre terjedt ki.

A következőkben azokról a 15–29 éves fiatalokról beszélünk, akik az általános iskola után szakiskolában (szakmunkásképzőben) folytatták tanulmányaikat, függetlenül attól,

hogy későbbi sorsuk miként alakult. Részben azt vázoljuk fel, hogy ennek a rétegnek a nagyságrendje, társadalmi háttere milyen, s hogyan alakult a nyolcvanas évek közepétől kezdődően, részben pedig azt, hogy miként alakult belső struktúrájuk. Az időbeni változások követését a réteg három 5 éves korcsoportra bontása tette lehetővé, a belső strukturalódást pedig a szakiskolába kerülést követő iskolai út eltérései mentén vizsgáltuk. Ennek megfelelően – tekintetbe véve a minta nagyságából adódó szükségszerű összevonásokat is – külön rétegeként vettük figyelembe a szakiskolából lemorzsolódókat, a szakmunkásvégzettségénél megrekedőket, a középiskolát elkezdőket, illetve a középiskolai végzettséget megszerzőket. E négy csoportot egészíti ki a felmérés idején még szakiskolában tanulók rétege, akiknek sorsa a felmérés idején még nem rajzolódott ki. A 8000 fős minta csaknem 35 százalékát tette ki ez az öt réteg, melyet a továbbiakban együttesen „szakmát tanult fiatalok”-nak nevezünk.

Az egyes életkori csoportok a középfokú oktatásban való részvétel egy-egy időszakával hozhatók párhuzamba: a 25–29 évesek a nyolcvanas évek második felében, a 20–24 évesek a kilencvenes évek első felében, a legfiatalabbak pedig az ezt követő időszakban tanultak itt, s ezzel szükségszerűen az adott időszakra jellemző képzési rendszer határozta meg pályafutásukat. A három korcsoport helyzete nem mindenben hasonlítható össze, hiszen eltérő életkorok okán pályafutásuk eltérő stádiumában vannak.

Kiből lesz szakmunkás?

A szakmunkásképzés visszaszorulását jól tükrözik az adatok: míg a legidősebb korcsoport egy harmada kezdett szakmatanulásba az általános iskola befejezését követően, a 15–19 éves korosztálynak már csak alig több mint a negyed része. Statisztikai adatok jelzik, hogy a csökkenés az ezredforduló után sem állt meg, a legutóbbi években a 8. osztályt végzett fiataloknak már csak 22–23 százaléka választja a szakiskolát (bár a legutóbbi adatok szerint stabilizálódni látszik ez az arány).

Azt hogy a szakiskola elsősorban a fiúk iskolája, megerősítik adataink is: a felmérés idején a tanulók kétharmadát fiúk tették ki. Bár a szakiskolai szakmatanulás évtizedek óta elsősorban a fiúk pályafutását határozta meg elsősorban, a lányok kiszorítása a kilencvenes évek közepén megállt, azóta stabilizálódott az arányuk, de a legfiatalabb (15–19 éves) korosztályon belül még így is 17 százalékkal választotta ezt az iskolatípust, miközben a fiúk 27 százaléka.

A nemi hovatartozás mellett a lakóhely szerepe is kiemelkedő az általános iskola utáni továbbtanulásban. A főváros–megyeszékhely–kisváros–község skálán minél inkább a községek felé mozdulunk el, annál nagyobb szerepet kap a szakiskolai képzés. Budapesten a tanulók 12 százaléka, a falvakban 30 százaléka érintett. Arányuk a nyolcvanas évek közepe óta különösen a fővárosban, kisebb mértékben a megyeszékhelyeken, az utolsó öt évben pedig a kisvárosokban is visszaszorulóban volt. Ennek eredménye lett a községek korábbiánál is magasabb felülreprezentáltsága.

Ha a lakóhely településtípusát és a nemi hovatartozást együttesen vesszük figyelembe, akkor a szélső értékeket a községben élő fiúk és a fővárosban élő lányok jelenítik meg. Az előbbieknél – a legfiatalabb korosztályt tekintve – 34 százaléka, az utóbbiaknak viszont csak 7,5 százaléka került szakiskolába az általános iskola befejezését követően. (1. táblázat)

1. táblázat. A szakmát tanult fiatalok aránya a 15–19 éves korosztályon belül

	Férfi	Nő
Budapest	16,8	7,5
Megyeszékhely	25,0	9,0
Egyéb város	26,1	16,8
Község	33,9	25,2
Összesen	27,3	17,1

A szakiskolai tanulók korábbihoz képest sokkal alacsonyabb aránya vezetett oda, hogy – miután a jobban tanuló, motiváltabb, kevésbé problémás fiatalok jó része középiskolába került – megnőtt közöttük a tanulási és/ vagy magatartási problémákkal küzdők aránya, így az a kissé közhelyes kép él a szakiskolákról, hogy ezekbe jószerivel csak ilyen fiatalok járnak. A valós kép azonban a fenti adatok tükrében ennél lényegesen árnyaltabb. Ha elfogadjuk, hogy a problémákkal küzdő fiatalok aránya a teljes iskoláskorú populáción belül mintegy 10 százalékos, s ebben lehet ugyan eltérés a fiúk és a lányok között, illetve az egyes településtípusok között – azok eltérő társadalmi összetétele miatt –, de semmilyen vizsgálat, semmilyen egyéb tapasztalat nem támasztja alá, hogy a fent jelzett mértékű lenne ezek hatása. Vágyis a szakiskolai tanulás egyes rétegek esetében még a karrierút egyenjogú elemének számít, más rétegekben viszont ténylegesen igaznak látszik, hogy már csak azok választják, akik számára nem adódik más lehetőség. (2. táblázat)

2. táblázat. A szakmát tanult fiatalok aránya (Az adott társadalmi csoportban – 100% – azok aránya, akik az általános iskolát követően szakiskolába kerültek)

Településtípus	A szülők iskolai végzettsége			Összesen
	Max. 8 ált.	Van szakmunkás is	Van középisk. végz. is	
Budapest	35,9	46,4	13,2	21,5
Megyeszékhely	38,2	47,2	18,6	28,9
Egyéb város	52,1	47,0	21,3	35,8
Község	46,3	50,9	23,4	41,2
Összesen	47,0	48,6	19,2	

A szakmát tanult fiatalok családi háttere nem szolgál meglepetéssel. Alapvetően két réteg felülreprezentált: a szakmunkás végzettségű ill. a csak 8 általános iskolai osztályt végzett szülők gyerekei kerültek elsősorban ebbe a rétegbe. Sokkal érdekesebb viszont az a társadalmi mozgás, ami az adatok alapján kirajzolódik. Ha a szülők együttes végzettségét nézzük, akkor azt látjuk, hogy a tanulók 29 százaléka számára a szakmunkás státusz előrelépést jelent (a szülők legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek), valamivel több, mint negyed részük esetében viszont visszalépést (szüleik legalább egyike középfokú, esetleg annál magasabb végzettséggel rendelkezik). (3. táblázat)

3. táblázat. A szakmát tanult fiatalok megoszlása szüleik iskolai végzettsége szerint

Korcsoport	Nem	A szülők iskolai végzettsége			Összes
		Max. 8 ált.	Van szak munkás is	Van középisk. végz. is	
15–19	Férfi	25,6%	45,3%	29,1%	100,0%
	Nő	35,6%	47,2%	17,2%	100,0%
	Összes	29,2%	46,0%	24,7%	100,0%
20–24	Férfi	24,3%	46,3%	29,4%	100,0%
	Nő	28,0%	47,8%	24,2%	100,0%
	Összes	25,6%	46,9%	27,6%	100,0%
25–29	Férfi	31,3%	39,0%	29,7%	100,0%
	Nő	35,8%	42,5%	21,6%	100,0%
	Összes	33,1%	40,4%	26,6%	100,0%
Összesen	Férfi	28,4%	42,6%	29,0%	100,0%
	Nő	43,4%	41,0%	15,7%	100,0%
	Összes	33,5%	42,0%	24,5%	100,0%

Az utóbbi 10–15 év változásaira utal, hogy a vizsgált korcsoporton belül a két idősebb kohorszban még viszonylag heterogén a szülői összetétel, s nem is történt érdemi változás a 25–29 és a 20–24 évesek között. Ugyanakkor a legfiatalabb korosztályban már megindulni látszik egy homogenizálódási folyamat, vagyis a szakiskola a kilencvenes

évek második felében oly mértékben kezdte elveszíteni a presztízsét, hogy már egyre inkább a legkevésbé iskolázott szülők gyerekeinek gyűjtőhelyévé vált.

A lányoknak a szakiskolai képzésből való kiszorulása egyben azt is jelenti, hogy családi hátterük sokkal rosszabb, mint a fiúké: a 15–19 éves korosztályon belül 36 százalékot tesz ki a nagyon alacsony (legfeljebb általános iskolai végzettségű szülővel rendelkezők aránya a lányok között, a fiúk esetében viszont csak 26 százalék. Ez a 10 százalékpontnyi eltérés a legidősebb korosztályon belül még csak 1 százalékpontnyi volt, vagyis a lányok esetében sokkal erősebben jelentkezik az iskolai szelekcióval párhuzamos társadalmi szelekció.

Pályautak és ezek társadalmi háttere

A szakiskola ma már nem zsákutca, hanem az iskolai-munkaerőpiaci karrierút egyik állomása. Annak ellenére, hogy a szakiskolai végzettség egyre kevésbé elegendő az átlagosan nem túlságosan jelentős munkaerő-piaci sikerhez, az átlagos helyzet mögött lényeges eltérések is elképzelhetők, s az eltérő sikerességet egyaránt befolyásolhatják a kiinduló feltételek (családi, lakóhelyi háttér) és – az ezzel is összefüggésbe hozható – a szakiskolát követő iskolai karrierút.

Egy mégoly nagy elemű minta alapján sem tudunk képet alkotni arról, hogy az iskolai és a munkaerő-piaci karrierút sikerességét milyen tényezők befolyásolják, befolyásolhatják, hiszen a sokféle elágazás, vagyis a nagyon sokféle karrierút még a nagyobb mintákat is elaprózza, s egy mégoly részletes (de nem kifejezetten erre a témára irányuló) felmérés sem képes felsorakoztatni a lehetséges (fő) magyarázó tényezők mindegyikét. Éppen ezért az adatok feldolgozása során is csak arra törekedtünk, hogy megvizsgáljuk a főbb karrierutakat potenciálisan befolyásoló legfontosabb változók tényleges hatását.

A bevezetőben említett kisebb rétegekre vonatkozó elemzés alapján azt tudjuk megnevezni, hogy a társadalmi háttér milyen mértékben hat a szakmát tanult fiatalok iskolai karrierútjára, illetve – az utolsó fejezetben – azt, hogy ez milyen mértékben meghatározója a munkaerő-piaci sikerességnek.

A minta három korcsoportjának rétegződését a 4. táblázat mutatja. Minthogy mind a három réteg, de különösen a legfiatalabbak még tanuláskoruk aktív időszakában vannak, az adatok önmagukban nehezen értelmezhetők. A középiskolai expanzió hatása azonban nem csak a nyolcadik osztályt követő pályaválasztás esetében, hanem a szakiskolát választók körében is kirajzolódik. Miközben a 25–29 éves szakiskolában kezdő fiataloknak csak 12 százalékuk került később érettségit adó intézménybe (holott a teljes populáció 42 százalékát tették ki), az öt évvel fiatalabbaknak már több mint 20 százalékuk tanult tovább a szakiskola befejezését követően (miközben az általános iskola után szakiskolát választók részaránya 37 százalékra csökkent). Mindez azt jelenti, hogy a középiskolai expanzió részben a klasszikus iskolai pályaut során, részben pedig a szakiskolai képzés után valósult meg. Egyelőre alacsony arányú, de már észrevehetően kirajzolódik egy felsőfokig is eljutó szakmunkásréteg is.

A hierarchia másik végén, vagyis a szakmát sem szerzett fiatalok arányában is megfigyelhető a változás: a végzettség nélküliek aránya a 20–24 éves korcsoportban lényegesen alacsonyabb (az adott korcsoport egészéhez viszonyítva: 1,4 százalék), mint az idősebbek esetében (2,2 százalék). (Bár a legfiatalabbak között némi növekedés tapasztalható, de itt még nem kell számolnunk az iskolarendszeren kívüli képzésben szerzett szakmai végzettség korrigáló hatásával.)

A látványosnak tűnő változások ellenére azonban azt kell mondanunk, hogy a szakmunkások jó része még mindig nem tanul tovább.

A fenti rétegződést tovább egyszerűsítve (a jelenleg még tanulókat, mint olyanokat, akiknek esetlegesen további iskola pályafutását nem ismerjük, kihagyva, s a középiskolai

4. táblázat. A szakmát tanult fiatalok rétegei korcsoportonként (%) * Beleértve azokat is, akik felsőfokon elkezdtek tanulni, illetve akik be is fejezték felsőfokú tanulmányaikat

Iskolázottság:	Korcsoport			Összesen
	15–19	20–24	25–29	
A szakmatanulást félbehagyta (végzettsége nincs)	8,1	3,8	5,2	5,2
Jelenleg (szakiskolában) tanul	49,9			9,1
Szaktanuló (befejezte a szakiskolát, szaktanulóképzőt)	31,8	75,5	82,4	70,5
Szaktanuló, középiskolában tanul	10,3	5,4	2,7	5,2
Szaktanuló, (ezt követően szerzett) középiskolai végzettséggel *		15,2	9,5	10,0
Ebből: felsőfokú intézménybe is beiratkozott	0,2	3,2	1,2	1,8
Szakmát tanult fiatalok összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
Szakmát tanult fiatalok aránya az adott korcsoporton belül	22,3	36,8	42,2	34,6

tanulókat, illetve a középiskolát már befejezettekkel összevonva) három, iskolai pályafutásukat illetően nagyon eltérő réteget (lemorzsolódók, szaktanulók, továbbtanulók) kapunk. E három réteg más-más társadalmi háttérrel rendelkezik.

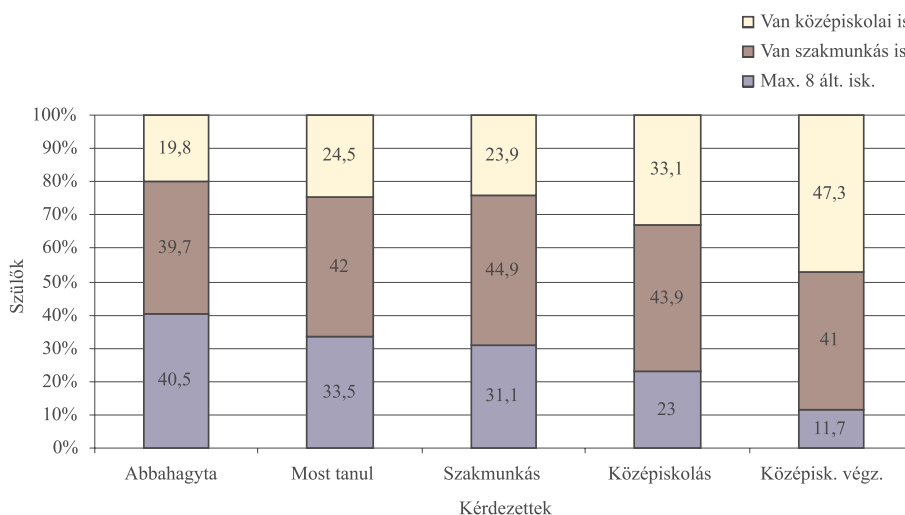
A lemorzsolódók nemi összetétele hasonló, vagyis a lányok, akik között arányait tekintve több az iskolázatlanabb családból, kisebb településről érkezett, ugyanolyan mértékben képesek befejezni a szakiskolát, mint a valamivel jobb társadalmi háttérű fiúk. Más oldalról nézve: a fiúk kudarcosabb iskolai pályafutása a szakiskolai képzés során sem csökken, vagyis a szakiskola képtelen kompenzálni azokat a hátrányokat, amelyek a fiúk iskolai kudarcát eredményezik. A lemorzsolódók között valamelyest felülreprezentáltak a községben lakók. Ez minden bizonnyal visszavezethető a községek viszonylag kedvezőtlen társadalmi összetételére, ugyanakkor azt is jelzi, hogy az iskolai végzettségből, illetve a periférikus földrajzi helyzetből eredő hátrányok egymást erősítik. A társadalmi mobilitás finomabb rajzolatát mutatja, hogy a szakiskolákból elsősorban a szakiskolai végzettséggel sem rendelkező szülők gyerekei maradnak ki. Vagyis a szakiskola – az iskolaszisztéma egészéhez hasonlóan – nem képes csökkenteni a társadalmi hátrányokat, s a már eleve kudarcos munkaerő-piaci helyzetet sejtető szaktanulók végzettséghez sem képesek eljuttatni a leghátrányosabb helyzetűeket.

A szakiskola után továbbtanulók között ezzel szemben a lányok felülreprezentáltak (a középiskolát befejezettek között pedig különösen), vagyis annak ellenére, hogy a szakiskolai képzésben jóval kevesebb lány vesz részt, közülük is sokan kerülnek középiskolába (22 százalék, míg a fiúknak csak 15 százaléka). A középiskolába kerültek között a falusi fiatalok aránya alulreprezentált. (5. táblázat)

5. táblázat. A szakmát tanult fiatalok rétegei településtípusonként (%)

	Budapest	Megye-székhely	Egyéb város	Község	Összes
A szakmatanulást félbehagyta	9,7	10,4	29,2	50,7	100,0
Jelenleg tanul	8,7	9,1	31,1	51,2	100,0
Szaktanuló	9,4	13,2	33,4	44,1	100,0
Szaktanuló, középiskolában tanul	14,0	17,5	36,4	32,2	100,0
Szaktanuló, középiskolai végzettséggel	17,5	19,6	33,1	29,8	100,0
Szakmát tanult fiatalok összesen	10,4	13,5	33,1	43,0	100,0

Mind a három, általunk definiált szülői réteg szakiskolába került gyerekeinek túlnyomó többsége megszerzi a szakiskolai végzettséget, azonban a szakmunkás végzettséggel sem rendelkező szülők gyerekei kétszeres eséllyel maradnak ki a szakképzéséből, mint a középiskolai végzettséggel (is) rendelkező szülőké. A középiskoláig, s különösen annak befejezéséig az iskolázottabb szülők gyerekei jutnak el elsősorban. Az érettségizett szülővel is rendelkező családok szakmát tanult gyerekeinek 27 százaléka, míg a legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezők gyerekeinek mindössze 10 százaléka jut el a középiskoláig (s nem biztos, hogy be is fejezi). (1. ábra)

1. ábra. A szakmát tanult fiatalok szüleinek iskolai végzettsége

A szakiskola tehát – ugyanúgy mint más iskolatípusok – nem képes a szülői háttérből eredő esélykülönbségeket kompenzálni. Elsősorban csak azt tudja elérni, hogy a képzetesebb szülők „lefelé mobilizálódó” gyerekeit nagy eséllyel visszaállítsa a szülők iskolai végzettségének megfelelő társadalmi pályára, vagyis eljuttassa őket az érettségiig, vagy legalábbis egy érettségit adó intézménybe. A szakiskola így leképezi a hazai iskolarendszer egészét, amely – mint azt a PISA jelentés alapján már sokan leírták – szintén felerősíti a társadalmi hatásokat.

Tanulunk-e élethosszig?

A tanulási pályautak diverzifikálódása miatt ma már nehezen választható szét a tanulás korrekciós szerepe, illetve a munkaerő-piaci igények folyamatos változásához történő alkalmazkodás. Ezért is beszélünk ma már élethosszig tartó tanulásról, ezen belül nem szétválasztva a különböző tanulási formákat, különösen a felnőttkori tanulás különböző formáit. A tanulás egyéni indítékai keverednek, vagyis hasonló megfontolásból az egyes egyének más-más pályautakat, képzési formákat választanak, s az azonos képzési formákat választók is eltérő mozgatórugókkal, eltérő célokkal rendelkezhetnek.

Vizsgált rétegünk esetében azonban különbséget tehetünk, – s tettünk is – az iskolarendszerben való további részvétel, illetve a tanfolyamon történő tanulás között. Az előzőt inkább korrekciós útnak tekinthetjük, hiszen a már egyre általánosabb középiskolai (s esetleg felsőfokú) végzettség megszerzésére irányul, míg az utóbbi sokkal inkább a munkaerőpiacra koncentrál.

A mintaválasztás sajátosságai és a felmérés korlátai miatt nem tudunk részletes képet alkotni az iskolarendszeren kívüli képzésben való részvételről, csupán azt rögzíthetjük, hogy valaki korábbi élete során a kérdezett vett-e már részt valamilyen ide sorolt képzésben.

A tanfolyami képzéseken való részvétel a szakmát tanult fiatalokra ugyanúgy jellemző, mint a szakmát nem tanult (tehát túlnyomórészt magasabb végzettségű) fiatalok rétegére, sőt némileg magasabb arányokat kapunk. A közel azonos arányok ellentmondanak más felméréseknek, amelyek azt jelzik, hogy a magasabb iskolai végzettség nagyobb arányú későbbi tanulással párosul. Minden bizonnyal itt is érzékelhető lenne ez a hatás, ha a két réteg nem lenne eltérő élethelyzetben (s a szakmát nem tanulók nem az átlagosnál magasabb arányban lennének még bent az iskolarendszerben). Ha a szakmát tanult fiatalok belső rétegződése alapján vizsgálódunk, már kiütözik a magasabb végzettség további tanulásra serkentő hatása. A szakiskolai tanulók mindössze 3 százaléka tett említést tanfolyami részvételről, szemben a szakmatanulást félbehagyók (vagyis a már munkaerőpiacra valamilyen formában kiléptettek) 30 százalékos, a szakmunkások 40 százalékos, illetve az érettségit már megszerzők 55 százalékos részvételi arányával. (6. táblázat)

6. táblázat. Vett-e részt iskolarendszeren kívüli képzésben?

	<i>Nem válaszol</i>	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>	<i>Összes</i>
A szakmatanulást félbehagyta	1,4%	29,6%	69,0%	100,0%
Jelenleg tanul	0,4%	3,2%	96,4%	100,0%
Szakmunkás	0,3%	42,3%	57,4%	100,0%
Szakmunkás, középiskolában tanul		39,2%	60,8%	100,0%
Szakmunkás, középiskolai végzettséggel		54,8%	45,2%	100,0%
Szakmát tanult fiatalok összesen	0,3%	39,1%	60,6%	100,0%
Szakmát nem tanult fiatalok	0,4%	36,1%	63,4%	100,0%
Összes	0,4%	37,1%	62,4%	100,0%

A szakmát tanult fiatalok és a többiek közötti különbség nem annyira a részvétel mértékében, mint inkább az említett tanfolyamok jellegében tér el. Előbbiek esetében a gépjárművezetői és a szakmai képzések a legjellemzőbbek, viszont a többieknél kisebb arányú a számítástechnikai és nyelvi képzéseken való részvétel. Nem feltétlenül kell eltérő stratégiákat keresni az adatok mögött, sokkal inkább eltérő élethelyzetekre adott eltérő válaszokat. A szakmát nem tanult fiatalok körében nagyobb jelentőségű nyelvi képzés például nem annyira a képzettebb rétegek nyelvtudással kapcsolatos felismerésére vezethető vissza (ebben az esetben feltételezésünk szerint magasabb részvételi arányt kellett volna kapnunk), hanem inkább a nyelvvizsga letételéhez szükséges pótlólagos tanulási igény jelenik meg ebben. Erre utal például az is, hogy a szakmát tanult fiatalok közül a középiskolába kerültek az átlagosnál jóval magasabb arányban vesznek részt ilyen képzésben, feltételezhetően azért, mert a korábbi ill. a felmérés idején igénybe vett iskolai nyelvi képzés nem (volt) elegendő számukra a nyelvi érettségi letételéhez. Az adatok azt is jelzik, hogy a nyelvtanulás gyakorlatilag befejeződik az iskolában (mind a két fő réteg esetében!), annak ellenére, hogy a lakosság nyelvtudását sok kritika éri.

A számítástechnikai jellegű tanfolyamokon való részvétel a nyelvtanulásnál jelentősebb, de ez is alapvetően középiskolai tanulmányokhoz, illetve végzettséghez köthető. Meglepőnek tűnik ugyanakkor, hogy a gépjárművezetési tanfolyamokon való részvétel is az iskolázottabb rétegekre jellemző. Feltételezzük, hogy ennek hátterében az iskolai végzettséghez is köthető anyagi helyzet áll, s így a kevésbé iskolázott, rosszabb anyagi helyzetű fiatalok csak idősebb korban képesek autóhoz jutni, s ezért a jogosítvány megszerzése is későbbi életkorhoz kötődik.

Az egyes rétegek között a legnagyobb eltérés az egyéb kategóriába sorolt – gyakorlatilag a legkülönbözőbb szakmai tanfolyamokat tartalmazó – képzések tekintetében van. Itt is kirajzolódik az iskolai végzettség befolyásoló szerepe, de az is látható, hogy a szak-

iskolát félbehagyók nem elhanyagolható része ilyen tanfolyamokon igyekszik megszerzeni – az elszalasztott iskolai forma helyett – a munkaerőpiacon szükséges tudást és kompetenciákat.

A tanfolyami részvételt erőteljesen befolyásolhatja, hogy annak költségeit az egyénnek kell állnia, vagy pedig talál valamilyen finanszírozó szervezetet. A felmérés adatai azt mutatják, hogy a kérdezettek ilyen jellegű tanulását legnagyobb részben saját maguk illetve családtagjaik állták, ami érthető, hiszen a tanulás jelentős részét gépjármű-vezetési tanfolyamon való részvétel tette ki. A munkahelyek, illetve a munkaügyi központok hozzájárulása csak egyes rétegek esetében haladja meg a 10 százalékos részesedést. Mind a két szervezet elsősorban a szakiskolát félbehagyók képzésében játszott jelentős szerepet, de ez alapvetően arra vezethető vissza, hogy az önfinanszírozó képzések tekintetében (vagyis amikor a költségeket a résztvevő, vagy a családja állja) ez a réteg van a legrosszabb helyzetben. Vagyis ez a réteg hasonló mértékű támogatást kap, mint más, képzettebb rétegek, ugyanakkor saját maga lényegesen kevésbé hajlandó (képes?) részt venni képzésének finanszírozásában, s erre vezethető vissza a képzésben való kisebb arányú részvétele. Ezzel szemben az érettségivel rendelkezők éppen azért tanulnak többet, mert többet is áldoznak rá. Az életkor előrehaladtával a család szerepe fokozatosan háttérbe szorul (bár továbbra is jelentős marad a kérdezettek saját szerepe), fokozatosan előtérbe kerül viszont a finanszírozásban a munkahely. A munkaügyi központok a 20–24 éves fiatalok képzésében vesznek leginkább részt, ami értelmezésünk szerint azt jelenti, hogy ez a szféra igyekszik korrigálni az oktatási rendszer hiányosságait.

A végzettség értéke a munkaerőpiacon

A szakmát tanult fiatalok 85 százaléka tartozott vagy tartozik az aktív keresők közé, vagyis vagy keresőként, vagy munkanélküliként kilépett már (legalább egyszer) a munkaerőpiacra. (3) E tekintetben nagyon egyenetlen a belső szerkezetük. A felmérés idején szakiskolában tanulók szinte mindegyike folyamatosan tanult a felmérés idejéig, a munkaerőpiacra nem lépett még ki. A középiskolai tanulóknak ezzel szemben már csaknem háromötöde szerzett munkaerő-piaci tapasztalatokat, míg a (legalább) középiskolai végzettséggel rendelkezők 90 százalékaról mondható el ugyanez.

A szakmát tanult fiatalok átlagosan több mint egy évvel korábban kerültek ki a munkaerőpiacra, mint a többi fiatal. A kis különbség háttérben két hatást látunk: a szakmát nem tanult fiatalok közül sokan még tanulnak, így közöttük dominálnak az alacsonyabb végzettségűek, ugyanakkor feltételezhető, hogy a szakmunkások között több az évismétlő, ami késlelteti valamelyest az iskolaelhagyást. Az évismétlés jelentőségére utal az is, hogy a szakmát tanult fiatalokon belül a szakmunkás végzettségűek és a szakiskolából kimaradók – vagyis a gyengébb tanulók – között még fél év különbség sincs a munkaerőpiacra lépés életkorát tekintve (s nem valószínű, hogy a kimaradók átlagosan csupán néhány hónappal az iskola befejezése előtt hagyták volna abba a tanulást).

A munkaerő-piaci helyzet legjellemzőbb mutatója, hogy egyáltalán rendelkezik-e munkahellyel az iskolai tanulmányait már befejezett fiatal. Ebben nagy különbséget tapasztalhatunk az egyes rétegek között. (7. táblázat)

A szakiskolát félbehagyók egyharmada nem folytat kereső tevékenységet. Önkéntes kivonulást itt legfeljebb a lányok családalapítása jelenthet, a többiek minden bizonnyal munkanélküliek, még ha hivatalosan nem is számítanak annak. A szakmunkásoknál a munkavállalás aránya 10 százalékponttal magasabb, vagyis az esélyeik lényegesen jobbnak tűnnek képzetlenebb társaiknál.

A középiskolában jelenleg tanulók esetében a 75 százalékos kereső-arány nem annyira az elhelyezkedési lehetőségekről ad képet (vagyis nem arra utal, hogy ezek a fiatalok ugyanakkora eséllyel kapnak munkát, mint a középiskolában tovább nem tanuló szak-

munkások), inkább azt jelzi számukra, hogy ezek a fiatalok a munka melletti tanulást választották, vagyis a végzett szakmunkások esetében sokkal jellemzőbb a tanulással párhuzamos munkavégzés, mint a tanulmányokhoz való teljes visszatérés. (4) A középiskolai végzettség munkaerő-piaci hozadékát viszont már egyértelműen jelzi, hogy az ő körükben már 80 százalék feletti a munkavállalás.

A szakmát nem tanult fiatalok körében kisebb az aktivitás, de figyelembe kell vennünk, hogy közöttük jelentős számban vannak olyanok, akik hosszabb-rövidebb munkavállalás után felsőoktatási tanulmányaik miatt szakították félbe a munkát, s kisebb számban olyan alacsony iskolai végzettségűek, akik köztudomásúan nehezen találnak munkát maguknak.

7. táblázat. Jelenleg végez-e kereső tevékenységet?

	<i>Nincs válasz</i>	<i>Még nem dolgozott</i>	<i>Igen</i>	<i>Nem</i>	<i>Összes</i>
A szakmatanulást félbehagyta		10,8%	65,0%	24,2%	100,0%
Szakmunkás	0,3%	4,3%	75,3%	20,3%	100,0%
Szakmunkás, középiskolában tanul		9,1%	75,0%	15,9%	100,0%
Szakmunkás, középiskolai végzettséggel		5,6%	81,5%	12,9%	100,0%
Szakmát tanult fiatalok összesen	0,1%	4,9%	75,4%	19,5%	100,0%
Szakmát nem tanult fiatalok	0,2%	10,9%	68,2%	20,8%	100,0%
Összes	0,1%	8,3%	71,3%	20,2%	100,0%

A munkavállalók pályafutásáról az első és az utolsó munkahelyük alapján alkothatunk képet. Minden esetben az alkalmazotti státusz különböző formái (közalkalmazott, illetve egyéni vagy társas vállalkozások alkalmazottai) a jellemzők. (5) A szakmát tanult fiatalok közül a közszférába leginkább a középiskolai végzettséggel rendelkezők kerültek (közel azonos mértékben, mint a szakmát nem tanult fiatalok), vagyis a közszféra első sorban a – legalább – érettségivel rendelkezők számára kínál elhelyezkedési lehetőséget. Mégpedig sokak számára vonzó lehetőséget, hiszen azt látjuk, hogy a magasabb végzettség egyre inkább ebbe a szférába tolja a munkavállalókat. (8. táblázat)

A munkavállalók túlnyomó többsége jogilag rendezett viszonyok között dolgozik – ha lehet hinni az adatoknak. A középiskolai végzettség valamivel nagyobb biztonságot jelent: több a határozatlan időre szóló munkaszerződéssel dolgozók aránya.

A szakmát tanult fiatalok csaknem 56 százaléka lakóhelyén találta meg első munkahelyét. A képzettebbek helyzete jobb, de ez nem annyira a végzettségükből fakadó esélyeket jellemzi, sokkal inkább eredeti lakóhelyükkel hozható összefüggésbe: mint korábban láttuk, e réteg inkább található a nagyobb, több, s jobb munkahelyet kínáló városokban, mint képzetlenebb társaik. A felméréskori, vagyis a későbbi munkahelyek már kevésbé kötődnek a lakóhelyhez: a korábbinál többen kényszerültek ingázásra, különösen az érettségire készülők, illetve az érettségit megszerzők. Ami feltűnő: a naponta 50 km-nél is távolabb eljárók, illetve a napi rendszerességnél ritkábban hazautazó réteg aránya emelkedett meg, bár összességében a szakmát tanult fiatalok kevesebb, mint egy tizedét teszik csak ki.

A külföldi munkavállalás kevésbé jellemző a fiatalokra, de a szakmunkásként a munkaerőpiacon jelen lévők közül minden huszonötödik már vállalt külföldön is munkát. A szakmai végzettség fontosnak, de nem elengedhetetlennek látszik ehhez. A szakiskolát be nem fejezők közül is sikerült néhány embernek külföldre jutnia.

A fiatalok pillanatnyi (a felmérés időpontjára vonatkozó) munkaerő-piaci státuszát a 8. táblázat mutatja. A köztudatban a magasabb végzettség általában jobb munkaerő-piaci esély-

lyel párosul, különböző kimutatások is alátámasztják ezt. Adataink ezt a tételt egyértelműen igazolják. A befejezetlen szakiskolai végzettség 13, a szakmunkás végzettség 10, a középiskolai végzettség viszont csak 5 százalékos munkanélküliséggel párosul. A szakmatanulást félbehagyók 8 százaléka ráadásul alkalmi munkából él, vagyis teljesen bizonytalannak látszik a helyzete.

A kérdezettek jövedelmi helyzetét két grafikonnal mutathatjuk be legszemléletesebben. Az első munkahelyen megszerzett jövedelmeket (2. ábra) minden réteg esetében egy-egy normális eloszlású görbe írja le, vagyis mindegyik réteg jövedelme egy tipikus (az adott réteg mintegy 30 százaléka jellemző) jövedelem körül szóródik, közel egyenletesen. Az egyes rétegek jövedelme nem is nagyon tér el egymástól, egyedül a (később) középiskolában tanulók, ill. az ott végzettséget is szerző fiatalok alacsonyabb keresetét említhetjük kivételként.

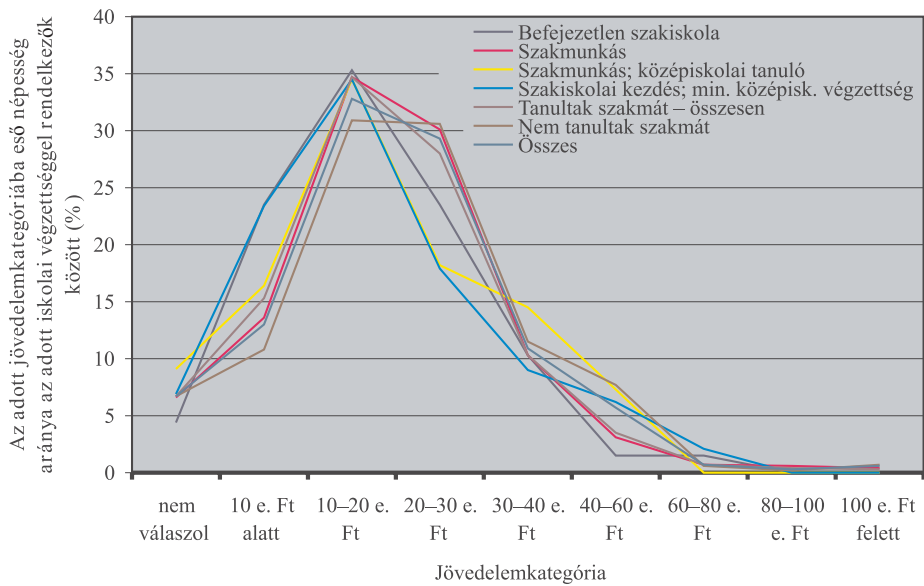
Az utolsó munkahelyi jövedelmeket tekintve (3. ábra) több változást is észlelhetünk. Az egyes rétegek közötti különbségek valamivel nőttek, s az egyes rétegeken belül is polarizálódtak a jövedelmek. A középiskolai végzettséget szerzett fiatalok felzárkóztak a többi réteghez, a szakmatanulást félbehagyók viszont valamelyest lemaradtak, de ami igazán feltűnő: az utóbbi réteg kivételével mindegyik esetében két lokális maximum található az ábrákon. Ez azt jelenti, hogy e rétegekben egyaránt találhatók szerencsések, s kevésbé szerencsések, akik végzettségüktől függetlenül keresnek sokat, vagy éppen keveset. (6)

Ambíciók és pályautak

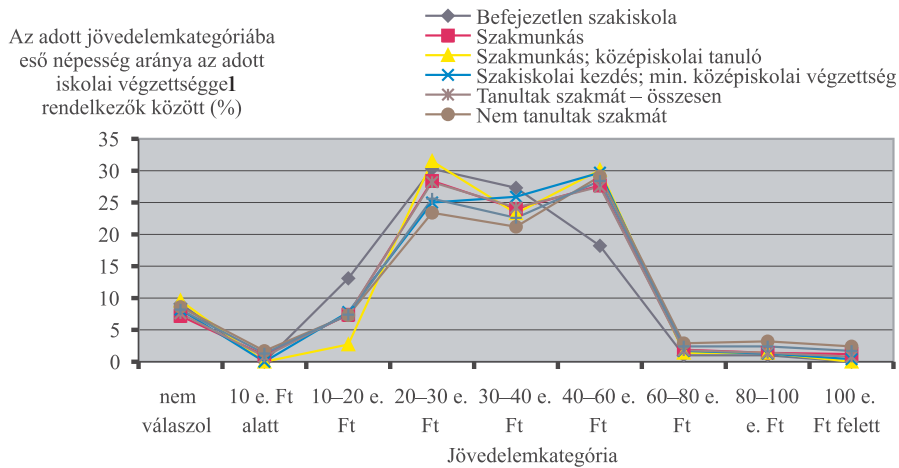
A felmérés a szakmát tanult fiatalok esetében is igazolja azokat az összetársadalmi folyamatokat, amelyek szerint az iskolai pályafutásban nagyon nagy szerepe van a családi háttérnek. Az is nyilvánvaló, hogy a meghatározó fo-

8. táblázat. A szakmát tanult fiatalok jelenlegi tevékenysége (több választ is megengedhető volt) * * A százalékos adatok az összes válaszoló arányában értendők. 100-nál nagyobb értékek azt jelzik, hogy az adott tevékenységi kategória több elemében is sokan részt vesznek. Pl. a Tanul - max. középsiskola tevékenység többféle tanulmányi tevékenység összefoglalásaként értelmezhető, s a szakiskolai tanulók minimumán 20,5%-a kétféle képzésben is részt vesz.

	Nincs választ	Tanul - max. középiskola	Tanul - felsőfok	Tanul - tanfolyam	Dolgozik	Alkalmi munka	Katona, egyes. stb.	Hh, otthon van	Nyugdíjas, járadékos	Munka nélküli	Egyéb	Összes válaszoló	Összes választ
A szakmatanulást félbehagyta	0,7	10,3	0,0	0,7	48,6	8,2	17,1	6,2	1,4	13,0	1,4	100,0	107,5
Jelenleg tanul	0,0	120,5	0,4	0,4	2,0	0,0	0,4	0,0	0,0	0,8	0,0	100,0	124,4
Szakmunkás	0,4	1,5	0,7	0,2	71,8	1,9	11,6	1,2	2,0	9,8	0,2	100,0	101,1
Szakmunkás, középiskolában tanul	0,0	97,9	9,0	1,4	50,7	2,8	1,4	0,0	0,0	2,8	0,0	100,0	166,0
Szakmunkás, középiskolai végzettséggel	0,4	3,3	11,2	1,8	69,9	1,1	5,4	0,7	0,7	5,4	0,0	100,0	100,0
Szakmát tanult fiatalok összesen	0,3	13,7	1,2	0,3	61,9	1,7	9,7	1,2	1,6	8,2	0,2	100,0	100,0

2. ábra. Jövedelem az első munkahelyen

3. ábra. Jövedelem a felmérés idején

lyamatok a szakiskolai pályaválasztás idejéig megtörténnek, s a szakiskola csak tovább erősíti ezeket a folyamatokat. Hogy pontosan mi történik korábban, milyen szerepe van a társadalmi differenciálódásban az iskolás kor előtti időszaknak, s mi történik ezen a területen az általános iskolában, arról is sok tanulmány született. A felmérés adatai nem teszik lehetővé, hogy a folyamatot teljes mértékben megmagyarázzuk, de azt igen, hogy árnyaljuk az eddig kialakult képet. Úgy gondoljuk, hogy az iskolák alaptevékenységeken túli szolgáltatásainak hozzáférése valamelyest jellemzi az adott tanulói réteg (illetve szülei) ambícióját, törekvéseit, illetve ezek esetleges változásait.

Az adatok azt jelzik, hogy a különórák, különfoglalkozások már az általános iskolában sem voltak igazán jellemzők a tanulók egészére, a 8 évesnek tekinthető időszak alatt a tanulók kevesebb, mint fele volt érintett. (9. táblázat) Igaz, ők átlagosan 1,8 különbözőfé-

le szakkörre, különóra jártak, ami a tanulók polarizálódására utal. Ez a polarizálódás (önmagában) azonban nem vetíti előre a későbbi pályaválasztást. A szakmát tanult fiatalok ugyan kisebb mértékben vesznek részt az iskolai különfoglalkozásokon (közülük csak minden harmadik került ebbe a körbe), de átlagosan 2,1 különböző foglalkozásban voltak érintettek. Ha a pályaválasztással nem is, a későbbi életúttal már nagyon szoros kapcsolatban van a tanulók előélete. Erre utal, hogy a szakmát tanult fiatalok egyes rétegei között már óriási a különbség. A szakiskolából a későbbiek során kimaradók, illetve a szakmatanulás után középiskolai végzettséget szerző fiatalok között két és félszeres az eltérés, természetesen az utóbbiak javára. Ez azt jelzi, hogy a fiatalok egy része esetében a szakiskola egyfajta törést jelent, de azok az ambíciók (leginkább még szülői ambíciók), amelyek a háttérben meghúzódnak, előbb utóbb utat törnek, s elvezetnek a társadalomban ma már általánosnak tekintett (középfokú) végzettségig.

Az igénybevett foglalkozások jellege már sokkal jelentősebb differenciálódásra utal a szakmát tanult, illetve a többi (zömmel középiskolát járt) fiatal között. Itt érhető tetten azok a szülői stratégiák, amelyek összefüggésbe hozhatók a későbbi pályaválasztással. A differenciálódás fő terepe a nyelvtanulás, amely a későbbi szakiskolás réteget alig, a középiskolába kerülőket pedig jelentős mértékben érinti.

A középfokú iskolába járás időszaka már egyértelmű törést jelez a korosztályon belül a tanuláshoz-művelődéshez való viszonyban. Miközben az átlagos érintettség is csaknem a felére csökken, a szakmát tanult fiatalok esetében a csökkenés már majdnem háromszoros, így a két réteg közötti korábbi másfélszeres eltérés két és félszeresre emelkedik. A szakmát tanult fiatalok belső rétegeinek helyzete további differenciálódásra utal, illetve arra, hogy a mai szakiskolások életéből a különfoglalkozások már teljesen hiányoznak.

9. táblázat. Az általános, illetve a középiskolákban különóra, külön foglalkozásokra járt fiatalok aránya (%)

		Általános iskolában	Középiskolában
		különóra, külön foglalkozásokra járt fiatalok aránya	
Szakmát tanult fiatalok	A szakmatanulást félbehagyta	20,8	0,0
	Jelenleg tanul	41,5	0,0
	Szakmunkás	27,8	11,7
	Szakmunkás, középiskolában tanul	35,7	21,0
	Szakmunkás, középiskolai végzettséggel	45,8	30,1
	Összesen	30,9	12,3
Egyéb fiatalok		45,6	29,6

Összegzés

A felmérés egyértelműen jelzi a szakiskolai képzés visszaszorulását, de azt is, hogy ez a képzés a felmérés idején még nem kizárólagosan a leszakadó rétegek tanulási útja volt. A lányok esetében sokkal inkább, a fiúk esetében viszont egyelőre még sokan, s viszonylag széles szülői körből kerülnek be a képzésbe.

A szülők más, szakmát nem tanult fiatalok szüleihez képest alacsonyabb iskolázottságra (s az ehhez tapadó egyéb kulturális, gazdasági különbségek, amelyeket a felmérés nem vizsgált) nyilván sok tekintetben már a fiatalok gyerekkorától kezdve meghatározza sorsukat, azonban az is kiderült, hogy a szülői-tanulói ambíciókat tekintve az általános iskolában még nem igazán tér el ez a réteg a többi, zömmel magasabban iskolázott rétegtől, hiszen ezek a fiatalok is igyekeztek az általános iskola nyújtotta szolgáltatásokat igénybe venni – igaz, kevésbé figyelve az iskolai továbbhaladásukat szolgáló lehetőségekre. Válmán azonban történik az általános iskolás kor alatt, s ez mutatkozik meg abban, hogy középiskolás korban már erőteljesen megjelenik a társadalmi különbségek hatása. Az általános iskola tehát, ha nem is egyértelműen az oka (ezt végül is nem tudjuk),

de legalábbis terepe, illetve az általános iskolás kor az időszaka a tanulási és a pályautak rétegek közötti elválásának.

A szakiskolai szakmatanulás elsősorban, s egyre inkább a kisebb településeken (falvakban, kisvárosokban) élők számára nyújt továbbtanulási lehetőséget. Azt nem állíthatjuk, hogy a lakóhely települése önmagában meghatározza fiatal lakosainak pályafutást, de azt igen, hogy a kisebb települések fiataljai (s éppen ezért részben a későbbi felnőtt lakossága is) lemaradnak a „tudásversenyben”. Ez nem új folyamat, nem is ismeretlen, de most már nem csupán a városok nagyobb értelmiségtermelő képességéről beszélhetünk, hanem egyre inkább arról, hogy a falvak végzetes módon leszakadnak, mert tanulóik jelentős része egy eltűnőben lévő, alacsony presztízsű képzési útra kerül. (7)

Maga a szakiskolai képzés nem igazán tudott alkalmazkodni az egyre rosszabb háttérű tanulók speciális igényeihez. Ezt jelzi, hogy a legfiatalabb korosztály esetében sem csökkent a képzésből való lemorzsolódás. A helyzet annyival nehezebben kezelhető az iskolák számára, hogy most már a kevesebb számú szakiskolai tanuló nagyobb hányadát érinti.

Előrelépésről a szakiskola utáni középiskolai továbbtanulás kapcsán beszélhetünk, amelyet egyelőre még csak elvétve, de már észrevehetően követ a felsőfokú tanulás.

A középiskolai továbbtanulás viszont egyelőre elsősorban a (szakiskolai átlagnál) jobb szülői háttérrel rendelkező tanulók továbblépését jelenti. Ennek kapcsán utalnunk kell arra, hogy a legalacsonyabb szülői háttérrel rendelkezők sok esetben még mindig csak a szakiskola elkezdéséig jutnak el, annak befejezéséig már nem.

A fiatalok szülői háttérére erősen befolyásolja az iskolai pályafutást, ez utóbbi viszont nem egyértelműen befolyásolja a munkaerő-piaci helyzetet. A különböző iskolai végzettséggel rendelkezők között ugyan jelentősek az átlagos távolságok, de nagy a rétegen belüli szóródás is. A magasabb iskolai végzettség jobb munkaerő-piaci eséllyel párosul, de nem jelent biztos előrelépést. Minden rétegen belül – a legalacsonyabb végzettségűeket, vagyis a szakmával sem rendelkezőket leszámítva – kirajzolódik egy szerencsésebb, s egy problémákkal küzdő réteg. Hogy ez a siker, vagy kudarc milyen tényezőkre vezethető vissza, arra a felmérés nem nyújt igazi támpontot.

Jegyzet

(1) Imre Anna: *Középiskolások iskolázási útjai a kilencvenes években.*

(2) Kutatásvezető: Imre Anna.

(3) A továbbiakban aktív keresőként tartjuk számon mindazokat, akik – a nyári diákmunkákat leszámítva – már dolgoztak, vagy munkanélkülinek számítottak. A statisztikában általános szóhasználatból tehát eltérünk, mert az az aktív keresőket az adott felmérés idejére vonatkozó munkaerő-piaci helyzet alapján veszi számba. Ebben a fejezetben csak velük foglalkozunk, kizárva a szakiskolában még tanulókat.

(4) Visszatérésről beszélünk, hiszen a mintába már csak azok a fiatalok kerültek, akik már vagy dolgoztak, vagy legalábbis megpróbálták dolgozni.

(5) Az egyéb formációk (szövetkezeti tag, egyéni vállalkozó, társas vállalkozás tagja, segítő családtag stb.)

összességükben szintén nem elhanyagolhatók, de – eltérő jellegük miatt – összevontan elemzésre alkalmatlanok, külön-külön vizsgálva viszont jelentéktelenek.

(6) A szakmát nem tanult fiatalok esetében a polarizálásban szerepet játszhat az iskolai végzettség is, tekintve, hogy ez a réteg az iskolai végzettségét tekintve is polarizált. E réteg helyzetének elemzése nem e cikk feladata.

(7) A helyzet még inkább drámainak tűnik annak fényében, hogy tudjuk: a falvak messze nem homogének, vagyis a nagyváros-környéki falvak iskolázottabb lakossággal rendelkeznek, s minden bizonnyal ez meglátszik tanulóik pályafutásán, ambícióján is. Ez viszont azzal jár, hogy a tanulásban leszakadó falvak az átlagos közszégi szinttől leszakadnak. Mindezt e felmérés során nem vizsgáltuk.